

اسم	تخلص	درجه تحصیل	وظیفه	شماره تماس	ایمیل
خارونکی عاطفه	حرمت	ماستر روابط بین الملل، پالیسی و اداره عامه	آمر کاهش خشونت علیه زن- لوی خارونالی	۰۷۳۰۵۳۳۵۵۲	At.hurmat@yahoo.com

جایگاه محیط زیست در دستورات دینی

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورق اش دفتر زیست معرفت کردگار

دیدگاه اسلام در مورد محیط زیست امروزه از اهمیت فوق العاده برخوردار است. در آیات و احادیث مکرراً آمده است که تمامی نعمت های پروردگار به مثابه امانتی است که به دست انسان سپرده شده است. در روی زمین هیچ دینی بر ضد تخریب محیط زیست و حیات جانداران، همچنین در برابر نابودی منابع و ثروت طبیعی اعطای خداوند (ج)، چنین ندای روشن در نداده است. از نظر نظام تربیتی اسلام، انسان حق آلوده نمودن و از بین بردن عناصر حیاتی محیط زیست را ندارد و اسلام از ظرفیت بالایی برای کاهش بحران و تخریب محیط زیست برخوردار است. هدف اساسی این نظام تغییر در نگرش انسان، نسبت به آنچه در اختیار دارد، است تا به این فهم و درک عمیق برسد که او امانتدار است و امکانات و منابع طبیعی و زیست محیطی را که بر اساس مصالح در اختیارش قرار داده شده، فقط در جایی میتواند استفاده کند که مالک حقیقی آن اجازه دهد و همه ابعاد فردی، اجتماعی، انسانی و غیر انسانی استفاده از منابع زیست محیطی را باید در نظر بگیرد.

از منظر قرآن کریم محیط زیست نعمتی است که در اختیار انسانها قرار داده شده است و انسانها حق کفران نعمت را ندارند (سوره بقره - ایه ۲۱۱). خداوند در قرآن کریم آفرینش انسانها و زمین و موجودات زنده را بیهوده نمیداند (سوره زمر - ایه ۲۷). انسانها را از آلوده کردن و نابودی محیط زیست بر حذر میدارد و میفرماید: ((خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نخواهد داد مگر اینکه خود آنها بپا خیزند و همت و تلاش نمایند)) اسلام اهمیت تربیت و آموزش را در حفظ محیط زیست بر اساس آموزه های قرآن و مبتنی بر اخلاق در جامعه میداند.

دیدگاه اسلام در رابطه به محیط زیست:

در اسلام، نگرش به محیط زیست در سه دیدگاه عمده تقسیم بندی میشود:

نخستین دیدگاه، تحت عنوان ((دیدگاه حفاظت)) مطرح است که نمونه بارز آن توصیه به حفظ درختان و گیاهان است. خداوند در سوره اعراف ایه ۵۶ میفرماید: ((هرگز در زمین پس از آنکه کار آن به امر خدا نظم و اصلاح یافت به گناه کاری بر نخیزید)) این ایه دیدگاه حفاظتی و عدم تخریب را امر میکند و اشاعه میدهد. قسم خداوند به گیاهان و جانوران اهمیت زندگی و شادابی را میرساند و در نتیجه ارزش حفاظتی آنها را مورد توجه قرار میدهد. (۴)

دومین دیدگاه، ((دیدگاه بهره برداری)) است. در این دیدگاه اصولاً نگرش اسلام و فرمایش خداوند در قرآن کریم آن است که انسان از هر آنچه را که آفریده شده است، بهره گیرد. در قرآن کریم آمده است: ترجمه: ((ما آب باران را فرو ریختیم، آنگاه خاک زمین را بشکافتیم و حبوبات برای غذا برویاندیم و باغ انگور و نباتات که همه بدروند باز برویند و درخت زیتون، خرما و باغهای پر از درختان کهن و انواع میوه ها و علفها و مرتع ها، تا شما و حیوانات از آن بهره مند شوید)) همین دیدگاه در بهره برداری از مواهب غذایی دریا نیز وجود دارد. (سوره نحل- ایه ۱۴). (۴)

سومین دیدگاه که در این زمینه وجود دارد ((دیدگاه توسعه پایدار)) است. این دیدگاه که در ربع قرن بیستم توجه دانشمندان علوم طبیعی و محیط زیست را به خود جلب کرده از منابع پایان پذیر سخن گفته و استفاده معقول را در طول زمان و نسلها تشویق میکند. خداوند هم در آیات مختلف اشاره دارد که اسراف نکنید (سوره اعراف - ایه ۷) وی از هر چیزی به اندازه آفریده شده است. (سوره قمر- ایه ۴۹) این نگرش در قانون اساسی کشور ما نیز دیده شده است. (۴)

دین اسلام به محیط زیست به عنوان موهبت الهی مینگرد و پاسداری و شکر نعمت و موهبت را وظیفه روزمره هر فردی به شمار می آورد. از سوی دیگر، توسعه و تشویق فرهنگ قناعت را در بین مردم وظیفه شخصی و اجتماعی میداند. اسلام به مقوله محیط زیست بطور جامع مینگرد و در رفتار با آن به جامعیت متوازن میرسد زیرا ((همه چیز در زمین موزون آفریده شده است)) (سوره حجر- ایه ۱۹). (۴)

آلودگی ها و درمان آن:

طبیعت عبارت است از نعمت های ظاهری و پوشیده ای که خداوند به انسان ارزانی داشته، ولی این انسان است که باعث آلودگی و فساد در طبیعت میشود:

ترجمه: (((همیشه چنین بوده است که) تباهی و خرابی در دریا و خشکی به خاطر کارهایی پدیدار گشته است که مردمان انجام میداده اند. بدین وسیله خدا سزای برخی از کارهایی را که انسانها انجام میدهند برای شان میچشاند تا این که آنان (بیدار شوند و از دست یازیدند به معاصی) برگردند)) (الروم: ۴۱).

آلودگی هوا، آب، خاک، غذا، بقا طبیعت، انتشار بیماریهای مهلک، انقراض گیاهان و حیوانات، عدم بهداشت عمومی و فردی، تغییر در درجه حرارت، سوراخ شدن لایه اوزون. نتیجه تصرفات منفی بشر، و عدم پایداری و دوری او از آموزه های آسمانی است.

هر کس باعث اتلاف یا ضایع شدن مخلوقات شود از نظر اسلام خرابکار- مفسد- تلقی میشود. خداوند(ج) میفرماید: ترجمه: ((و هنگامی که پشت میکند و می رود(و یا به ریاست و حکومتی میرسد)، در زمین به تلاش می افتد تا در آن فساد و تباهی ورزد و زرع و نسل (انسانها و حیوانات) را نابود کند (و با فساد و تباهی خود، اقوات و اموال و ارواح را از میان ببرد)، و خداوند فساد و تباهی را دوست نمی دارد)) (البقره: ۲۰۵). اسلام برای حل مشکلات محیط زیستی، فرهنگ سازی نموده، با انگیزه آفرینی در افراد آنها را بسوی وضع قوانین و راهکارهای سازنده در پرتو تعالیم قرآنی و گفتار و کردار رسول اکرم ص سوق میدهد. بصورت گذرا به برخی از آلودگی های محیط زیست و شیوه فرهنگ سازی اسلامی جهت جلوگیری از این بحران اشاره میکنیم. (۲)

آلودگی آب:

اسلام آب را یکی از مصادر اصلی زندگی میداند: ترجمه: ((... و هر چیز زنده ای را (اعم از انسان و حیوان و گیاه) از آب آفریده ایم...)) (انبیاء: ۳۰).

انسان بنا به دلایل متعدد به وسیله: فاضلاب و تواله کارخانه جات، استفاده از سمها و حشره کشها، شستشوی ظرف و لباس، و انداختن اشغال ها و کثافت های حیوانی در آبها رودخانه ها در مسیر روستاها و شهرها و غیره ... محیط زیست را الوده میکند. (۲)

اسلام همه این تصرفات نا شایسته را گناه تلقی کرده، با فراهم کردن بستر فرهنگی مناسب پیروان خود را از هر گونه تصرف اشتباه در این زمینه بر حذر میدارد:

پیامبر اکرم ص میفرماید: ترجمه: ((از سه موردی که باعث جلب لعن و نفرین برای فرد میشوند دوری کنید: ادرار در آب و یا سر راههای عمومی، و در سایه)) (روایت ابو داود).

و می فرمایند: ترجمه: ((سر ظرفهای غذا را ببندید، دهان ظرفهای آب را ببوشانید، چرا که در هر سال شبی است که بیماری وبا در جهان منتشر میشود، و در هر ظرفی غذا یا آبی که سر آن پوشیده نباشد این وباء می افتد)) (رواه مسلم).

در کنار فرهنگ سازی جهت حفاظت از آب و صحت آن اسلام شدیداً با اسراف در آب برخورد کرده است. خداوند(ج) میفرماید: ترجمه: ((و بخورید و بیاشامید و اسراف میکند، که خدا مسرفان را دوست نمی دارد)) (الاعراف: ۳۱).

آلودگی هوا:

هوا ملک عمومی همه بشر است و الوده کردن آن به هر شیوه ای که باعث آزار و اذیت انسانها و ضرر رساندن به بهداشت عمومی باشد از جمله فساد در زمین تلقی میشود:

خداوند منان می فرماید: ترجمه: ((در زمین بعد از اصلاح آن فساد و تباهی نکنید)) (الاعراف: ۵۶).

و می فرماید: ترجمه: ((... و هر که نعمت خدای را دگرگونه کند (و به جای ایمان بدان و شکر بر آن، نسبت بدان کفر ورزد و ناسپاسی کند) پس از آن که به سویش آمد (و به دستش رسید و بر آن اطلاع یافت، خدا چنین کسی را دچار عذاب سختی خواهد کرد) چه بی گمان خداوند شدید العقاب است)) (البقره: ۲۱۱).

فقهاء اسلام در زمانی که غرب در غارها و جنگلها زندگی بدایی را سپری میکرد، در مورد بهداشت عمومی جامعه و عدم آلودگی هوا قلم زده؛ برپایی آسیاب، حمام های عمومی، پوست سازی، آهنگری و هر آنچه باعث آلودگی محیط زیست شود

را در بین خانه های مسکونی و وسط شهر ممنوع دانسته، نظافت هوا و حمایت از آن را فرض عین بر هر فرد مسلمان تلقی میکردند. (۲)

و مصرف سیگار که باعث الوده شدن هوا و آزار و اذیت مردمان میشود توسط فقها بنا به دلایل متعددی منجمله:

- 1- فرموده الهی: ترجمه: ((خود را با دست خویش به هلاکت نیفکنید)) (البقره: ۱۹۵).
- 2- قاعده فقهی: ترجمه: ((کسی حق ندارد نه به خود و نه به دیگران ضرر برساند)).
- 3- ((کسی که به فکر سایر مسلمانان نباشد از جمله مسلمانان نیست)) (مصحح) حرام دانسته شده است.

برای حل آلودگی هوا، اسلام به غرس درخت و حمایت از درختان بسیار تاکید میفرماید. رسول اکرم ص فرمودند: ترجمه: ((اگر قیامت برپا شد و در دست کسی از شما نهالی بود، و اگر میتوانست آنرا قبل از برپایی قیامت بکارد، حتما این کار را انجام دهد، و اجرا و پاداش او با پروردگار بزرگ خواهد بود)) (روایت امام احمد). فرمودند: ترجمه ((هر کس درخت کناری را بکند خداوند سرش را بطرف آتش میبرد)) (روایت البیهقی).

آلودگی غذا:

غذا هر آنچه باشد؛ چه از فراورده های گیاهی یا حیوانی، مفید و خوب و لذیذ ش حلال، و فاسد و خبیث و مضر آن حرام است.

خداوند منان میفرماید: ترجمه: ((ای کسانی که ایمان آورده اید! از چیزهای پاکیزه ای بخورید که روزی شما ساخته ایم، و سپس خدای را بجا آورید، اگر او را پرستش میکنید (۱۷۲)). (آنچه را که مشرکان و یهودیان و دیگران حرام میدانند، حرام نیست، بلکه خداوند) تنها مردار و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر خدا (به هنگام ذبح) بر آن گفته شده باشد (و به نام بتان و شبیه آنها سر بریده شود) بر شما حرام کرده است. ولی آن کس که مجبور شود (به خاطر حفظ جان از آن اشیاء حرام بخورد) در صورتی که علاقه مند (به خوردن و لذت بردن از چنین چیزهایی نبوده) و متجاوز (از حد سد جوع هم) نباشد، گناهی بر او نیست. بی گمان خداوند بخشنده و مهربان است)) (البقره: ۱۷۳-۱۷۲).

افراد سود جو برای بالا بردن فراورده های خود از برخی هورمونها استفاده میکنند که باعث بیماریهای بسیار خطرناکی میشود، و یا با فروش غذاهای فاسد، و تاریخ مصرف گذشته، سبب مسمومیت و احیانا مرگ و میر میشوند.

هر آنچه پیامدش حرام و بد باشد بنا به قاعده اصولی ((ما ادى الی حرام فهو حرام)) گناه و حرام است. (۲) همیشه در طول تاریخ اسلامی از سوی خلیفه افرادی مسئولیت داشتند بازارها را کنترل کرده، در کنار مراقبت قیمتها، نظافت و بهداشت، سلامت غذاها و شیوه تهیه آن را بر عهده داشتند، که نام خانم ((الشفاء بنت عبدالله)) که مسئولیت مراقبت بازار در زمان حضرت عمر رض را بر عهده داشتند بر صفحات تاریخ اسلامی از درخشش ویژه ای برخوردار است.

آلودگی بصری:

زیبایی و ذوق و سلیقه رفیع از جمله مفاهیمی است که در بینش اسلامی بدان اهتمام ویژه ای داده است. قرآن کریم در ایه های بسیاری از زیبایی طبیعت جهت لذت بردن و اندیشیدن و محافظت بر این زیبایی اشاره داشته است. (۲) ترجمه: ((ما در آسمان برجهای نجومی پدید آورده ایم و آن را برای بینندگان آراسته ایم)) (الحجر: ۱۶). ترجمه: ((و زمین را گسترانیده ایم، و در آن کوههای محکم و پا برجای را فرو افکنده ایم، و از هر نوع گیاه بهجت انگیز و مسرت بخش در آن رویانده ایم)) (ق: ۷).

آموزه های دینی فرد مسلمان را تشویق میکند تا در شکل و قیافه و ژستش زیبا و چشم گیر باشد. پیامبر اکرم ص میفرماید: ترجمه: ((هر کس روز جمعه غسل کرده، تا جایی که میتواند خود را پاکیزه گرداند کریم و روغن خوش بو به موهایش بمالد، مسواک و عطر استفاده کند، سپس بسوی نماز برود و هیچ دو شخصی را از همدیگر جدا نگرداند، و آنچه میتواند نماز بخواند، سپس چون امام شروع به خطبه نمود ساکت نشسته با دقت گوش فرا دهد. خداوند هر آنچه از آن جمعه تا جمعه دیگر از او سر بزند را میبخشد)) (روایت امام بخاری). می فرمودند: ترجمه: ((خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد)) (متفق علیه).

آلودگی صوتی:

صدا اگر از حد معمولی آن تجاوز کند باعث رنجش گوش احساس خستگی و آزار و اذیت در افراد شده آرامش آنها را برهم میزند.

قرآن کریم صدای گوش خراش افراد را با تصویر بسیار زنده بیان میدارد.

در نصیحت لقمان به فرزندش است: ترجمه: ((و در رفتار ت میانه روی اختیار کن و سخن آرام گو (نه با فریاد بلند) که زشت ترین صداها صوت الاغ است)) (لقمان: ۱۹). دین حتی از بالا بردن صدا در تلاوت قرآن در نماز که باعث رنجش و آزار و اذیت دیگران شود ممانعت میکند. ترجمه: ((... و تو در نماز نه صدا را بسیار بلند و نه بسیار آهسته گردان بلکه حد وسط را اختیار کن)) (الاسراء: ۱۱۰). به عبارت دیگر پاک بودن محیط زیست از آلودگی صوتی از جمله نعمت های ارزشمند برای زندگی سالم است.

بقا طبیعت:

نابودی بیابان ها یکی از عمده ترین مشکلات محیط زیست است که انسان مغرور به وسوسه شیطان رجیم برای دست یافتن برخی منافع مادی آنرا بوجود می آورد: ترجمه: ((و آنان آفرینش خدا را دگرگون میکنند)) (النساء: ۱۱۹). طبیعت در حقیقت عبارت است از؛ نعمت های ظاهری که ما با فوائد آن آگاه شده ایم، در کنار بسیاری از نعمت های پوشیده که هنوز حکمت های نهفته در آن بر ما هویدا نشده است. ترجمه: ((... و نعمت های خود را - چه نعمتهای ظاهر و چه نعمت های باطن- بر شما گسترده و افزون ساخته است؟)) (لقمان: ۲۰). به این ترتیب جهان متوجه اهمیت بقای طبیعت گردیده و بحث توسعه پایدار از جمله اهداف جهانی است که در این راستان تلاش های فراوانی صورت میگیرد. (۲)

راهکارهای اسلام در رابطه به محیط زیست:

اسلام برای امنیت فضای سبز و طبیعت راهکارهای زیادی را به صورت عملی و عبادی به اجرا گذاشته که به برخی از آنها بصورت گذرا اشاره میکنیم:

- 1- **کاشتن زمین و عدم سیطره مطلق بر آن:** پیامبر اکرم ص می فرمایند: ترجمه: ((کسی که زمینی دارد یا آنرا کاشت کند و یا به برادرش ببخشد(تا آنرا آباد کرده از آن استفاده برد...)) (به روایت امام احمد و نسائی و ابن ماجه).
- 2- **اصلاح زمینها:** کسی که زمینی بکر را کاشت کرده سرسبز کند آن زمین بدو تعلق میگیرد. از فرامین رسول اکرم ص است: ((هر کسی زمینی که به کسی تعلق ندارد را آباد کند، او از دیگران بدان زمین اولتر است. (زمین بدو تعلق میگیرد)) (به روایت امام بخاری).
- 3- **غرس نهال:** غرس درخت و گیاه در دین مبین اسلام عملی عبادی تلقی شده، آموزه های دینی در این باب بستر فرهنگی بسیار غنی و شیوایی را فراهم کرده اند. پیامبر اکرم ص می فرمایند: ترجمه: ((هر فرد مسلمانی که درختی بکارد یا زراعتی کاشت کند، و پرندگان یا انسانها یا حیوانات از آن بخورند. در آن برای او اجر و پاداش(صدقه) است)) (به روایت امام بخاری).
- 4- **رسیدگی به درختان:** خداوند منان درختان و کشتزار را از نعمتهای شایان خود بر بندگانش میداند و آنها را به استفاده درست از این نعمتهای بیکران توصیه می فرماید: ترجمه: ((خدا است که آفریده است باغهایی را که بر پایه استوار میگردند(و درختانش با قلابهای ویژه به اشیاء اطراف می چسبند و کمر راست میکنند و روی داربستها قرار میگردند) و باغهایی را که چنین نیستند و (نیازی به پایه و داربست و پیچیدن به اطراف ندارند و بر سر پای خود می ایستند و گردن می افرازند. بلی این خدا است که انواع) خرمابنها و کشتزار ها را آفریده است که ثمره ی آنها (در رنگ و طعم و بو و شکل و غیره) گوناگون است، و نیز درختان زیتون و انار را آفریده است که (در برخی صفات) همگون و (در برخی صفات) متفاوتند. هنگامی که به بار آمدند از میوه آنها بخورید و به هنگام رسیدن و چیدن و درو کردنشان از آنها (به فقرا و مساکین) ببخشید و زکات لازم آنها را بدهید، و (در خوردن و یا بخشیدن از آنها) اسراف نکنید، زیرا که خداوند اسراف کنندگان را دوست نمی دارد)) (الانعام: ۱۴۱).
- 5- **برحذر داشتن از قطع درختان:** فرموده الهی است در وصف ظالمان مستبد و خود خواهان ویرانگر که زمین را با از بین بردن کشتزار به فساد میکشند: ((و هنگامی که پشت میکند و میرود(و یا به ریاست و حکومتی میرسد)، در زمین به تلاش می افتد تا در آن فساد و تباهی ورزد و زرع و نسل (انسانها و حیوانات) را نابود کند (و با فساد و تباهی خود، اقوات و اموال و ارواح را از میان ببرد)، و خداوند فساد و تباهی را دوست نمی دارد)) (البقره: ۲۰۵).

بر این اساس، اسلام برنامه کامل و شامل است که اهمیت آن در همه عرصه ها مخصوصا محیط زیست واضح و هویدا است چنانچه انسان در مقابل همه چیز، از جمله حیوانات و طبیعت اطراف خود مسئولیت دارد. مهم ترین وظیفه انسان در قبال طبیعت اصلاح زمین و اجتناب از فساد در آن است. یکی از وجو اصلاح زمین، عمران و آبادی است. منظور از

عمران در زمین تامین اصول زیست محیطی برای حیات همه موجودات زنده است. احکام اسلام در باره محیط زیست فراوان و متنوع است.

دین اسلام به محیط زیست با سه دیدگاه عمده می نگرد: دیدگاه حفاظت، دیدگاه بهره برداری و دیدگاه توسعه پایدار اسلام در این زمینه رفتار افراد جامعه را در قبال محیط زیست به گونه در نظر گرفته است که به جامعیت متوازن برسد که در طبیعت این حالت را ((وضعیت متعادل)) مینامند. از نظر دین مبین اسلام پاسداری از محیط زیست باید با شکر نعمت و توسعه محیط زیست و قناعت تمام افراد جامعه همراه باشد.

بنابراین، با بیان و ترسیم الگوهای مبتنی بر آموزه های دینی میتوان محیط زیستی سالم و به دور از آلودگی برای بشر فراهم کرد. مبانی و آموزه های دینی به ویژه قرآنی با پیوند عمیقی که میان پدیده ها و عناصر طبیعت با ماورای طبیعت برقرار میکند ظرفیت گسترده برای حفظ، نگهداری و پایداری منابع طبیعی و زیست محیطی را فراهم میکند.

منابع:

- 1- احادیث پیغمبر (ص)، روایات مختلف
- 2- امرا، نور محمد، اسلام و محیط زیست، عقر ۱۳۹۴، صفحات (۸-۲۶).
- 3- حیدری، رقیه، بررسی آلودگی محیط زیست در کشور های اسلامی، تهران، ۱۳۹۵، صفحات (۱۴۷-۱۴۸).
- 4- دیزجی، مرتضی حسن علی زاده، ارتباطات انسان، محصول و محیط زیست، مونوگراف تحقیقی، تهران، ۱۳۸۷، صفحات (۱۸-۲۱).
- 5- قرآن کریم، سوره های مختلف.